

DËSHMI ME INTERES PËR POPULLSINË E KAZASË SË GORËS

Sadik Mehmeti, *Defteri i popullsisë së Kazasë së Gorës (1833)* (Luma, Opoja, Gora), Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2023, f. 624.

Dr. Sadik Mehmeti është autor i kontributeve të shumta shkencore në fushën e studimeve albanologjike, qoftë në formatin monografik të studimit, qoftë në formatin e publikimit të materialeve me peshë për shqiptarët dhe për kulturën e tyre, sidomos atë të periudhës osmane, materiale të cilat nuk kanë qenë të qasshme për opinionin e gjerë shkencor. Si autor e bashkautor i 15 veprave studimore dhe vëllimeve me materiale të rëndësishme dokumentare, historike, bibliografike, filologjike, pedagogjike e kulturore, Sadik Mehmeti shquhet për një veprimtari të gjertanishme profesionale e shkencore që kap vëllimin e rreth 5000 faqeve të botuara. Punonjës profesional i Arkivit të Kosovës, ligjërues në Fakultetin Filozofik të Universitetit të Prishtinës, pastaj në Fakultetin e Studimeve Islame dhe viteve të fundit punonjës shkencor në Institutin Albanologjik, realizues i shumë projekteve shkencore, dr. asoc. Sadik Mehmeti, emër i njohur i studimeve albanologjike, orientalistike e ndërkulturore,

është autor (ose bashkautor) i këtyre veprave: *“Dorëshkrimet orientale në Arkivin e Kosovës”*, Arkivi Shtetëror i Kosovës, Prishtinë, 2008; *“Udhërrëfyes i fondeve dhe koleksioneve arkivore”*, vëllimi II, Arkivi Shtetëror i Kosovës, Prishtinë, 2003 (bashkautor); *“Udhërrëfyes i fondeve dhe koleksioneve arkivore”*, vëllimi III, Arkivi Shtetëror i Kosovës, Prishtinë, 2004 (bashkautor); *“Rrystem ef. Shporta- jeta dhe vepra (1865-1937)”*, BIRK, (bashkautor), Prishtinë, 2010; *Transkriptimi i Mevludit të Tahir ef. Popovës*, (bashkautor), BIRK, Prishtinë, 2008; *Imamët dëshmorë në luftën e fundit në Kosovë 1989/1999* (monografi - bashkautor), BIRK, Prishtinë, 2010; *Bibliografi e revistës “Vjetar”-i (1965-2015)*, Agjencia Shtetërore e Arkivave të Kosovës, (bashkautor), Prishtinë, 2015; *Kontribute për historinë e Opojës*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2015; *Bibliografi e botimeve të veçanta të Agjencisë Shtetërore të Arkivave të Kosovës*, Agjencia Shtetërore e Arkivave të Kosovës, (bashkautor), Prishtinë, 2016; *Udhërrëfyes i fondeve dhe koleksioneve arkivore në*

Agjencinë Shtetërore të Arkivave, (bashkautor), Prishtinë, 2017; *Shkollat dhe Arsimi në Kosovë (1830-1912)*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2019; *Të burgosurit politikë shqiptarë në Jugosllavi (1989), dokumente*, (bashkautor), Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2019; *Dijetarë shqiptarë në Perandorinë Osmane (1880-1912) - sipas dokumenteve të Meshihatit të Lartë Osman*, (bashkautor), BIRK, Prishtinë, 2021; *Sallnametë e Vilajetit të Prizrenit (1873-1874), vëllimi I - II*, Instituti për Hulumtime dhe Studime Islame (bashkëpërgatitës dhe bashkautor), Prishtinë, 2023 dhe *Defteri i popullsisë së Kazasë së Gorës (1833) (Luma, Opoja, Gora)*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2023.

Sadik Mehmeti është gjithashtu autor i më shumë se 200 njësive bibliografike (punime studimore, kumtesa shkencore, artikuj studimorë, materiale, recensione shkencore etj., që e kanë parë dritën e botimit në revista të vendit, të rajonit dhe të botës. Po ashtu është pjesëmarrës në më se 100 aktivitete shkencore të rangut kombëtar dhe ndërkombëtar, në të cilat ka paraqitur rezultatet e tij nga fushat e albanologjisë, orientalistikës, islamistikës, raporteve ndërkulturore etj. Po

ashtu shquhet edhe në fushën e përkthimeve nga arabishtja në gjuhën shqipe. Është bashkëpërkthyes i gjashtë veprave nga fushat e shkencave dhe të kulturës islame të autorëve si: Muhamed Mufaku, Muhamed Muteveli esh-Sharavi, Abdulhamid Xhevdet es-Sehhar, Muhamed Ali Sabuni dhe Abdurrahman Hukiq.

Botimi më i ri "*Defteri i popullsisë së Kazasë së Gorës 1833 (Luma, Gora, Opoja)*" është projekt dyvjeçar i Sadik Mehmetit, i realizuar në kuadër të punës së tij hulumtuese studimore në Institutin Albanologjik, ndërsa është defteri i parë i botuar përgjithësisht në traditën 70-vjeçare të këtij instituti. Nevoja për burime të këtilla dokumentare ka qenë e vazhdueshme. Në mungesë të publikimeve të tyre në gjuhën shqipe (sikundër edhe në mungesë të posedimit të tyre në origjinal, apo edhe e pamundësisë që të lexohen në origjinal nga të gjithë dijetarët e historisë) studiuesit tanë shpeshherë janë bazuar në defterë që kombet e tjera i kanë përkthyer dhe përgatitur për nevojat vetjake. Në raste jo të rralla përfundimet janë kushtëzuar pikërisht nga këto burime joadekuate që vinin

nëpërmjet një gjuhe të ndërmjetme, pa lënë anash edhe faktin se në to janë bërë edhe ndërhyrje e përshtatje tendencioze. Marrë parasysh këto aspekte, mund të thuhet me gojën plot se ishte një nismë e mbarë përfshirja në planin e punës të një projekti që ka të bëjë me defterin në fjalë, i cili në version e origjinalit ka këtë titull, e që del të jetë më i gjatë si tekst dhe më përshkrues: *“Defter i regjistrimit të banorëve myslimanë meshkuj, fëmijë dhe moshërritur, zotërues/banues të tokave të Kazasë së Gorës së Hasit të Prizrenit, viti 1833”*. Përfundimi i suksesshëm i projektit ishte i lidhur ngushtë me botimin e tij në gjuhën shqipe, kuptohet duke e shoqëruar edhe me faksimilet komplete të këtij defteri. Interesimi shumë i madh i studiuesve për ta pasur këtë defter në dorë e për ligji plotësisht vendimin për botimin e tij, duke ia dhënë një shtysë të madhe idesë për të vijuar më tej me defterë që kanë të bëjnë me hapësirën shqiptare. Si rrallë ndonjë botim yni tjetër, *“Defteri i popullsisë së Kazasë së Gorës (1833)”* zgjoi interesim, përveçse në qarqet shkencore shqiptare, edhe në mesin e studiuesve e intelektualëve goranë, të cilët që në ditët e para e përkthyen pjesën për Gorën dhe e shpërndanë

gjithandej në rrjetet sociale. Me një fjalë interesimi i madh për këtë materie u shtri gati njëkohshëm në tri shtete: Kosovë, Shqipëri dhe Maqedoni të Veriut.

Ky vëllim prej 624 faqesh, nga aspekti strukturor, ndahet në tri tërësi funksionale: parathënien e autorit, pjesën e përkthyer të defterit, ku hyjnë edhe referenca të shumta informuese, sqaruese dhe orientuese për lexuesin e tij në gjuhën shqipe dhe pjesën e tretë, ku përfshihet dokumenti origjinal i *Defterit...* në trajtë faksimilesh. Botimi i origjinalit është një vlerë e shtuar e vëllimit, sidomos për ata që janë njohës të osmanishtes dhe që duan të kenë qasje në lëndën burimore. Parathënia e këtij vëllimi përbën kontributin autorial të Sadik Mehmetit, i cili është përkujdesur që të qartësojë aspekte të ndryshme të këtij dokumenti të rëndësishëm dhe të dëshmojë rëndësinë e botimit të tij. Krahas qartësimit të motivit për t’u marrë me këtë materie, iu është kushtuar vëmendje e madhe aspekteve terminologjike që kanë të bëjnë me regjistrimin e asokohshëm të popullsisë, me aspekte metodologjike që janë zbatuar në procesin e sjelljes në variantin shqip të këtij defteri, me ndarjen territoriale të

krahinave që janë pjesë e tij etj., duke përfshirë të dhëna të përgjithshme me interes për lexuesin e rëndomtë, por edhe për studiuesit që kanë synim të merren më imtësisht me këtë materie. Natyrisht një vëmendje e madhe iu kushtua edhe kontekstit më të gjerë perandorak “të lindjes” së këtij lloji të defterëve. Kjo është parë si proces i lidhur ngushtë me reformat rrënjësore perandorake, të njohura si reformat e Tanzimatit, ku u përfshi edhe nevoja për një strukturë të re ushtarake, si pasojë e shkatërrimit të ushtrisë së jeniçerëve, e cila do të ishte e bazuar në potencialet e evidentuara të popullatës islame. Pra, nëse deri atëkohë, në regjistër përfshihej vetëm kryefamiljari, defterët e rinj përmbanin të dhënat për të gjithë popullatën mashkullore, pa lënë anash as pleqtë, fëmijët, të paaftët për t’u angazhuar në ushtri etj. Autori Sadik Mehmeti e ndërlihd këtë transformim në planin ushtarak të Perandorisë Osmane edhe me një varg ndryshimesh të tjera, duke konstatuar si në vijim: “Qeveria Osmane ndërmori regjistrimin për të evidentuar popullsinë myslimane për nevojat e ushtrisë, përkatësisht regjistrimin e meshkujve të aftë për shërbimin

ushtarak dhe të popullsisë tjetër për të nxjerrë taksat. Për këtë madje u bënë ndryshime edhe në menaxhimin e administratës dhe të librave të statistikave, u bë edhe ndarja e re territoriale e Perandorisë në ejalete, kurse në vitin 1831, u ngrit edhe Ministria e Regjistrimeve (Cerîde Nezâreti), e cila do të merrej me vlerësimin e regjistrimit të statistikave dhe me regjistrimin e popullsisë. Po në këtë vit (1831), u hartua edhe regjistri i popullsisë, që shënon edhe censusin e parë (regjistrimin modern) në Perandorinë Osmane.”

Pavarësisht se është fjala për një defter, ku kanë gjetur vend të dhënat më kryesore mbi popullatën mashkullore të Kazasë së Gorës (1833), autori ka integruar në të dhënat hyrëse edhe përvojën e tij studimore që lidhet me zhvillimet historike të periudhës osmane dhe me strukturën e organizimit të Perandorisë Osmane. Mbase shumëkush i quan këto edhe si çështje të njohura, por, në të vërtetë, gjithnjë e më shumë, po kuptohet se sa pak është njohur, në disa prej sferave të jetës, periudha osmane ndër shqiptarët. Monografitë e tij “*Dorëshkrimet orientale në Arkivin e Kosovës*”, “*Rrystem ef. Shporta- jeta dhe vepra (1865-1937)*” dhe sidomos vepra e tij më

e rëndësishme e gjertanishme studimore “*Shkollat dhe arsimit në Kosovë (1830-1912)*” e dëshmojnë nivelin e lartë autorial të njohjes shkencore të kësaj periudhe, sidomos në sferat kulturologjike dhe pedagogjike, të cilat janë trajtuar në shkrimet tona pothuajse përciptazi.

Parathënia, e cila e hap vëllimin e këtij defteri, përmban të dhëna të shumta enciklopedike që lidhen me aspekte të organizimit territorial të viseve shqiptare në përgjithësi në rrafshin perandorak dhe me ato të Kazasë së Gorës në veçanti, pastaj bëhet fjalë lidhur me llojet e defterëve, numrin e tyre të gjithëmbarshtëm dhe rëndësinë e secilit prej këtyre llojeve, numrin e popullsisë dhe një vështrim mbi pretendimet shtetërore të qarqeve të caktuara në këtë plan etj. Me interes janë edhe të dhënat që autori i ofron për anën teknike dhe sidomos për atë përmbajtësore të Defterit të Kazasë së Gorës (1833). Aty jepen të dhëna për faktin se ky defter ruhet në Arkivin e Stambollit, se është i regjistruar me numër të signaturës 5732, se i ka përmasat 28 x 75 cm, se i ka 163 faqe, ndërsa bëhet fjalë edhe për llojin e shkrimit të defterit dhe madje edhe për ngjyrën e përdorur.

Ndonëse autori Sadik Mehmeti nuk ia ka bërë një

analizë shtetërore këtij defteri (synimi i tij ka qenë botimi si material), të dhënat e parathënies së tij janë mjaft orientuese për lexuesin. Po kështu vëllimi është pajisur edhe me një tabelë të fshatrave që bën pjesë në Kazanë e Gorës më 1833, ku janë dhënë emrat sikundër ishin të shkruar në origjinal, pastaj në një shtyllë të veçantë është bërë transliterimi i tyre, për të vijuar me formatin e sotëm të këtyre toponimeve si dhe të dhënë se në varësi të cilës krahinë, përkatësisht strukturë organizative shtetërore janë sot ato fshatra. Kazaja e Gorës, sipas këtij defteri, kishte 85 fshatra dhe 7.574 banorë myslimanë meshkuj, nga të cilët 948 të regjistruar si të aftë për ushtri, 2.184 të sëmurë dhe pleq, përkatësisht të paaftë për ushtri, 4.246 fëmijë dhe 196 djem të spahinjve. Bazuar në këto të dhëna mbi regjistrimin e popullatës mashkullore dhe standardet e përlllogaritjes edhe të pjesës tjetër të popullatës, autori konsideron se numri i përgjithshëm i popullsisë së Kazasë së Gorës do të ketë qenë rreth 15000. Gjithashtu mund të konstatohet se numri kaq i madh i myslimanëve në këto treva dëshmon se pranimi i islamit në shkallë të gjerë kishte marrë fund që atëbotë. Islamizimi i

antroponimisë del në pah gjithandej, ndërkaq ka edhe disa emra të paktë të mbetur si shtresime të identitetit që mbartte popullata në kohë më të hershme. Ndër të dhënat e secilit prej banorëve të regjistruar, krahas emrit të personit dhe emrit të babait (në disa raste është përfshirë emri i gjyshit, ose i xhaxhait), moshës, ka edhe ndonjë përskrim që lidhet me ndonjë veçori që ka të bëjë me mjekrën, ose mustaqet, që shpeshherë është edhe shprehje e moshës së të regjistruarit: p.sh. mustaqeholli, mustaqethinjuri, mjekërthinjuri. Në raste të pakta ka të dhëna të tjera dhe sidomos të tilla që lidhen me profesionin e imamit, detyrën e myftarit, ndonjë profesion të caktuar, ose me ndonjë të metë fizike të personit të regjistruar. Pavarësisht që janë të rralla si shënime, edhe në bazë të kësaj mund të krijohet ndonjë ide themelore lidhur me kapacitetet e kësaj popullate. Kështu, p.sh., lidhur me elitën fetare të Kazasë së Gorës ai konstaton se në kuadër të saj ishin “29 imamë, 27 imamë kanë qenë edhe myftarë (kryepëq) katundesh njëkohësisht, 20 myftarë, 7 persona për të cilët nuk shënon se kanë qenë imamë, por që kanë pasur titullin mulla, madje njëri prej tyre hoxhë, 4 myezinë, 3

dede, 3 shehlerë, 1 dervish dhe 1 haxhi.”

Pse është i rëndësishëm botimi i “*Defterit të popullsisë së Kazasë së Gorës (1833)*” dhe i defterëve osmanë përgjithësisht? Sigurisht se, në aspektin e sigurimit të një baze të qëndrueshme dokumentare, këto burime janë të pazëvendësueshme për t’i kuptuar më mirë e në mënyrë më të plotë aspektet e jetës, të strukturës së popullsisë, të organizimit asokohshëm shoqëror etj. Përgjithësisht literaturës sonë në gjuhën shqipe, që ka të bëjë me këtë periudhë, i kanë munguar të dhënat e këtilla. Duke u bazuar në defterët osmanë, në të vërtetë, historianët gjejnë mbështetje në fakte të verifikueshme dhe shmangin burimet që janë produkt i perceptimit individual dhe jo rrallë edhe i konceptimit tendencioz si rezultat i përfaqësimit të interesave të pjesshme të grupeve, etnive, a kombeve të caktuara e me qëllim të justifikimit të mësymjeve pushtuese mbi këto treva. Një vlerë tjetër e rëndësishme ka të bëjë me aspektin e identifikimit të rrënjëve të familjeve të mëdha të këtyre vendbanimeve dhe gjurmimin e tyre më në lashtësi. Kjo nuk është thjesht çështje kureshtjeje, veçse çështje e

identitetit të pasardhësve të pjesëtarëve të përfshirë në këtë defter. Ky gjurmim, në ndonjë rast, vete gati një shekull përtej kufijve kohorë të defterit, duke përfshirë madje edhe fillimin e shekullit XVIII. Botimi i defterit, përveçse është afirmim i së vërtetës dokumentare, gjithashtu ua mbyll gojën trillimeve që kanë lëshuar rrënjë në historiografinë serbe mbi gjoja të asimilimin e vonshëm të popullatës “serbe” në këto krahina. Defteri, me këtë strukturë të popullsisë, dëshmon se një pretendim i tillë ishte i pabazë.

Mbi të gjitha botimi i këtij defteri, por edhe i lëndës së shumtë arkivore të periudhës osmane që lidhet me shqiptarët, me viset e tyre, kulturën, historinë e personalitetet e tyre kanë vlerë të jashtëzakonshme, vlerë që garanton njohjen më të plotë të identitetit historik e kulturor shqiptar.

Hysen Matoshi

